

الگوی انتخاب ترکیب بهینه وجوه سرمایه‌گذاری در قالب عقود شرعی
جناب آقای دکتر سید کاظم صدر، جناب آقای دکتر عباس عرب‌مازار
و جناب آقای حسین صمصامی*

بسمه تعالی

با اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا، ماهیت فعالیت بانکداری در ایران دگرگون شد و بانکها از شکل مؤسسات صرفاً وام دهنده خارج و به بنگاههای سرمایه‌گذاری تبدیل شدند. این بنگاهها موظف شدند تا فعالیت سرمایه‌گذاری خود را در قالب عقود اسلامی انجام دهند. بنابراین، عقود اسلامی شکل جدید عرضه خدمات و وجوه در ایران گردید و بروز برخی اشکالات در زمینه عرضه وجوه سرمایه‌گذاری توسط بانکها ناشی از عدم بکارگیری و استفاده صحیح از عقود اسلامی می‌باشد. منظور از استفاده صحیح از عقود، انتخاب ترکیب بهینه‌ای از آنها با توجه به سود و ریسک احتمالی هر یک توسط بانکها می‌باشد. رعایت یا عدم رعایت این موضوع کارآئی بانکداری بدون ربا را در زمینه عرضه وجوه سرمایه‌گذاری شدیداً تحت تاثیر قرار می‌دهد.

هدف این مقاله ارائه الگویی است به منظور مطالعه نحوه تخصیص بهینه منابع مالی بین عقود مختلف در بانکداری بدون ربا. در این الگو رفتار بانک کشاورزی در سال ۱۳۶۹ در مورد نحوه تخصیص بهینه منابع مالی بین عقود مختلف مورد بررسی قرار

* - به ترتیب دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشیار و استادیار در دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی

می‌گیرد. بانک کشاورزی، یک بانک تخصصی است و از عقود مختلف در زمینه اعطای وجوه استفاده می‌کند. همچنین وجوه اعطائی این بانک با نظارت همراه است. بنابراین، بانک کشاورزی با توجه به تنوع در عقد مورد استفاده و با ویژگی مطلوب آن (نظارت)، مورد مناسبی برای این مطالعه می‌باشد. همچنین علت انتخاب سال ۱۳۶۹، تغییرات کم دستورالعملهای اجرائی عقود، ثابت بودن تعداد دوایر شعب از آغاز اجرای این قانون تا این تاریخ می‌باشد. البته لازم به تذکر است که در سال ۱۳۷۰ برخی از دستورالعملهای اجرایی تغییر می‌کند.

این مقاله در سه قسمت تنظیم شده است. در قسمت اول آن به ارائه الگوی تخصیص بهینه منابع مالی بانکداری بدون رباین عقود مختلف پرداخته می‌شود. در قسمت دوم درآمدها، هزینه‌ها، محدودیتها و ریسک عقود مورد بررسی قرار می‌گیرد. در قسمت سوم مشاهدات و نتایج تجربی الگوی تخصیص بهینه منابع مالی برای بانک کشاورزی در سال ۱۳۶۹ ارائه می‌شود. در پایان خلاصه، نتیجه گیری و بالاخره برخی پیشنهادات جهت افزایش کارآئی بانکداری بدون ربا مطرح می‌گردد.

الگوی تخصیص بهینه منابع مالی بانکداری بدون رباین عقود مختلف

در عرضه وجوه سرمایه گذاری

با اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا، بانک کشاورزی مکلف شد تا خدمات و وجوه اعتباری را در چارچوب عقود اسلامی به کشاورزان عرضه نماید. بانک کشاورزی نیز اکنون به منظور عرضه وجوه سرمایه گذاری، از عقود مختلف در زمینه‌های مختلف کشاورزی استفاده می‌کند. به عنوان نمونه بانک مزبور از عقد فروش اقساطی مواد اولیه و سلف در زمینه اعطای وجوه جاری و کوتاه مدت استفاده می‌کند. معمولاً برای تامین سرمایه در گردش کشاورزان از سلف و برای تهیه و فراهم کردن بذر، کود و سایر مواد اولیه کشاورزی از فروش اقساطی مواد اولیه استفاده می‌شود. همچنین در زمینه اعطای وجوه سرمایه‌ای و بلند مدت معمولاً از مشارکت، فروش اقساطی ماشین‌آلات، جماله و اجاره به شرط تملیک استفاده می‌نماید. بدین ترتیب بر حسب نوع

تقاضا ماهیت فعالیت سرمایه گذاری از عقود مختلف استفاده می کند در الگوی تخصیص بهینه منابع مالی، فرض می شود بانک با توجه به تقاضاهای موجود و قبول یک سطح مشخصی از ریسک، جوه خود را به گونه ای بین عقود تخصیص می دهد تا سودش حداکثر شود. به عبارت دیگر در پرتفوی خود ترکیبی از عقود را نگهداری می کند تا سود پرتفوی، بیشینه شود. با توجه به نحوه رفتار بانک در زمینه انتخاب ترکیب بهینه عقود، توابع عرضه و جوه سرمایه گذاری در قالب عقود مختلف استخراج می شود. هر تابع نشان می دهد که عرضه و جوه در قالب یک عقد به سود و ریسک خود آن عقد و سود و ریسک سایر عقود بستگی دارد. به عنوان مثال تابع عرضه و جوه در قالب عقد سلف بستگی به سود عقد سلف، سود سایر عقود مورد استفاده در پرتفوی بانک، ریسک عقد سلف و ریسک سایر عقود دارد.

بدین ترتیب، در شرایطی که بانک با هیچ محدودیتی مواجه نباشد در تابع عرضه سلف، افزایش سود عقد سلف یا کاهش ریسک آن موجب افزایش عرضه و جوه به شکل عقد مزبور می شود. همچنین افزایش سود یا کاهش ریسک سایر عقود (البته به فرض عدم وجود رابطه مکملی بین عقود) موجب کاهش عرضه و جوه از قالب عقد سلف و افزایش آن به شکل سایر عقود می شود.

(۱) هدف بانک، حداکثر کردن سود می باشد.

(۲) بانک با تقاضاهای متعددی در زمینه های مختلف روبرو است.

(۳) بانک آزاد است تا با توجه به تقاضاهای موجود در زمینه های مختلف، جوه خود را به عقود مختلف به گونه ای تخصیص دهد (انتخاب پرتفوی از عقود مختلف) تا سودش حداکثر شود.

برای توضیح بیشتر مفروضات فوق، فرض می شود بانک A ریال منابع در اختیار دارد. همچنین فرض می شود که بانک با تقاضاهای متفاوتی در زمینه امور سرمایه ای و جاری در بخش کشاورزی مواجه است و می تواند تقاضاهای موجود در زمینه امور سرمایه ای را با عقود جعاله و فروش اقساطی ماشین آلات و در زمینه امور جاری با سلف، فروش اقساطی مواد اولیه تأمین مالی کند. براساس مفروضات مطرح شده در الگو بانک

مختار است بر مبنای درآمد، هزینه و ریسک هر عقد، A ریال منابع خود را بین عقود مختلف به گونه‌ای تخصیص دهد تا سودش حداکثر شود. برای مثال، بانک ممکن است بر مبنای سودآوری هر عقد، A_1 و A_2 ریال ($A_1 + A_2 = A$) را به دو عقد فروش اقساطی مواد اولیه و جعاله و یا به عقود فروش اقساطی ماشین‌آلات و سلف اختصاص دهد. در این چارچوب تغییر در سودآوری عقود، موجب جابجایی تخصیص منابع از یک عقد به عقد دیگر می‌شود.

در اینجا ذکر این نکته نیز حائز اهمیت است که عملاً در بانک کشاورزی هر عقد از ویژگی خاصی برخوردار می‌باشد. و اصولاً کاربرد هر عقد با یک یا چند فعالیت تناسب دارد. به عنوان مثال تقاضایی که توسط بانک از طریق سلف تأمین اعتبار می‌شود، همان تقاضا از طریق جعاله یا فروش اقساطی ماشین‌آلات به دلایل خاص فقهی، حقوقی و دیگر مسائل کاربردی، نمی‌تواند تأمین اعتبار شود. منظور از جابجایی در تخصیص وجوه از یک عقد به عقد یا عقود دیگر در این بررسی، این است که بانک عملاً به جای اینکه وجوه خود را در شکل عقد سلف به تقاضاکننده A تخصیص دهد، آن را در قالب عقد فروش اقساطی ماشین‌آلات به تقاضاکننده B اختصاص دهد. البته لازم به تذکر است که بعضی از عقود امکان جانشینی با یکدیگر را دارند همانند دو عقد سلف و فروش اقساطی مواد اولیه در این حالت بانک می‌تواند یک تقاضا را با عقود مختلف تأمین اعتبار کند.

به منظور مطالعه نحوه رفتار شعب بانک کشاورزی در زمینه تخصیص وجوه سرمایه‌گذاری بین عقود مختلف، لازم است درآمدها، هزینه‌ها و ریسک عقود بانک مورد اشاره مورد بررسی قرار گیرد. همچنین با توجه به اینکه الگوی تحلیلی طرح شده تاکنون هیچگونه محدودیتی را در نظر نگرفته است، لازم است ضمن شناخت محدودیت‌های شعب بانک کشاورزی در زمینه تخصیص وجوه، محدودیت‌های مزبور بر الگوی تحلیلی اعمال شود و تأثیر آن نیز بر توابع عرضه عقود مورد بررسی قرار گیرد. با مطالعه درآمدها، هزینه‌ها و نهایتاً سود عقود و همچنین محدودیت‌های اعمال شده بر شعب بانک کشاورزی، توابع عرضه عقود برآورد می‌شود. با تخمین توابع عرضه

عقود، نکات مهم در زمینه نحوه تخصیص منابع مالی بانک کشاورزی بین عقود مختلف و تأثیر محدودیتهای اعمال شده می توان استنباط کرد.

درآمد، هزینه، ریسک عقود و محدودیتهای اعمالی بر شعب

(الف) - درآمد:

درآمد عقد، سود دریافتی بانک ناشی از انتقال مالکیت و فروش محصولات می باشد. نرخ مزبور بر حسب نوع مصرف و جوه در بخش کشاورزی متفاوت است. در سال ۱۳۶۹ نرخ سود به شرح زیر به وسیله بانک مرکزی تعیین شده است. نرخ سود برای فعالیتهای تولیدی کشاورزی ۶ تا ۹ درصد، برای صنایع کشاورزی و روستائی ۱۱ تا ۱۳ درصد و برای امور بازرگانی مربوط به بخش کشاورزی ۱۸ درصد می باشد. نسبت دقیق این سود در فعالیتهائی نظیر آب و خاک، جنگ و مرتع، زراعت، دام و طیور و غیره را بانک کشاورزی تعیین کرده و بر اساس آن شعب این بانک وجوه سرمایه گذاری را در اختیار متقاضیان قرار می دهند.

(ب) - هزینه ها:

هزینه عقد در واقع شامل کلیه مخارجی است که بانک برای تبدیل وجوه خود به سرمایه گذاریهای متفاوت در قالب عقود مختلف متحمل می شود. این هزینه ها شامل هزینه تامین وجوه مالی و پرداخت سایر مخارج بابت انعقاد عقد می باشد. صرف نظر از هزینه تامین وجوه مالی^۱ مخارج انجام قرار داد شامل هزینه نیروی انسانی، هزینه اجاره ساختمان، مصارف آب و برق و تلفن برای ارزیابی و بررسی تقاضای کشاورزان، انجام محاسبات لازم، نظارت بر طرح و بالاخره واگذاری وجوه به متقاضیان می باشد. انجام این اقدامات بر طبق دستورالعملهای بانک مرکزی و خود بانک کشاورزی صورت می گیرد. بدین ترتیب هر عقد، از مجموعه ای از آئین نامه های متفاوتی تشکیل می شود که هنگام انعقاد آن می باید رعایت شود. پیروی شعب بانک کشاورزی از آئین نامه و

۱ - هزینه تامین منابع مالی را میتوان یک نوع هزینه ثابت برای بانک تلقی کرد و با فرض آنکه عقود مورد استفاده در یک شعبه سهم یکسانی از هزینه های ثابت آن شعبه را در بر میگیرند، هزینه مزبور حذف میشود.

دستورالعملهای مختلف، موجب شده تا انعقاد هر عقد طی مراحل متعددی انجام پذیرد. به طور کلی از بدو ورود مشتری تا وصول اولین توسط بانک، شعب بانک موظف به انجام حدود ۱۶ اقدام اصلی می‌باشند. به منظور مقایسه اقدامات اجرایی پنج عقد سلف، فروش اقساطی مواد اولیه، فروش اقساطی ماشین‌آلات، مشارکت و جعاله مراحل اجرایی عقود مزبور در ۵ مرحله اصلی طبقه‌بندی و در جدول شماره (۱) ارائه می‌شود.

جدول شماره (۱) - مقایسه مراحل اصلی و حداکثر مراحل فرعی
اجرایی عقود بر طبق آئین‌نامه‌های مصوب تا سال ۱۳۶۹

تعداد مراحل فرعی					مرحله اصلی
سلف	فروش اقساطی مواد اولیه	فروش اقساطی ماشین‌آلات	مشارکت مدنی	جعاله	
۱۸	۱۸	۱۸	۱۷	۱۸	۱ - بررسی تقاضا و تشکیل پرونده
۶۴	۷۶	۸۳	۷۹	۷۳	۲ - ارزیابی، تصویب انجام امور مالی و پرداخت تسهیلات
-	۷	۹	۷۰	۹۰	۳ - نظارت و بازرسی از تعهدات
-	۱۸	۱۹	۳۴	۵۵	۴ - انتقال مالکیت بانک
۱۴۷	۱۵۳	۱۳۷	۱۳۹	۱۳۰	۵ - وصول مطالبات و تسویه
۲۲۹	۲۷۲	۲۶۶	۳۳۹	۳۳۶	جمع کل

* اقدامات مربوط به تسویه پرونده منحصرأ به عقود سلف و فروش مواد اولیه اختصاص دارد.

همانگونه که در جدول (۱) ملاحظه می‌شود، پنج عقد مذکور، هر کدام دارای پنج مرحله اصلی می‌باشد (البته به استثنای سلف که دو مرحله نظارت و بازرسی از تعهدات مالکیت بانک را ندارد).

به منظور ارائه تصویر روشتری از تاثیر تعدد مراحل بر مدت زمان لازم جهت انعقاد عقود، مراحل ذکر شده در جدول شماره (۱) زمان‌سنجی شده و مدت زمان صرف شده در رابطه با اقدامات اجرایی هر یک از عقود براساس شعب نمونه مشخص گردید.

نتایج حاصل از زمان سنجی مراحل اجرایی عقود در جدول شماره (۲) آمده است.

جدول شماره (۲) - متوسط زمان صرف شده در رابطه با اقدامات
اجرائی عقود در کل کشور

(ارقام: دقیقه)

نام مرحله	نام عقد	سلف	فروش اقساطی مواد اولیه	فروش اقساطی ماشین آلات	مشارکت مدنی	جعاله	میانگین کل
۱ - بررسی تقاضا و تشکیل پرونده	۵۰	۵۱	۵۸	۵۶	۵۸	۵۵	
۲ - ارزیابی، تصویب انجام امور مالی و پرداخت تسهیلات	۲۱۵	۲۳۹	۲۸۵	۳۱۹	۳۳۸	۲۷۹	
۳ - نظارت و بازرسی از تعهدات	---	۳۹	۲۵	۳۵۱	۴۱۹	۲۰۸	
۴ - انتقال مالکیت بانک	---	۳۱	۶۰	۱۵۰	۱۳۹	۹۵	
۵ - وصول مطالبات	۲۹۱	۳۰۸	۳۰۲	۲۹۵	۲۸۷	۲۹۶	
جمع	۵۵۶	۶۶۸	۷۳۱	۱۱۷۱	۱۲۴۱	۸۷۳	

با مشخص شدن تعداد و سپس زمان اقدامات اجرایی عقود، هزینه عقود با محاسبه هزینه ریالی زمان اقدامات ذکر شده به دست می آید. این هزینه در جدول شماره (۳) ارائه شده است.

مرحله اول انعقاد هر عقد، شامل بررسی تقاضا و تشکیل پرونده می باشد. مذاکره، مصاحبه و شناخت مشتری و بررسی سوابق مشتری و ضامن وی از جمله اقداماتی است که در این مرحله انجام می شود. با توجه به اینکه وجوه اعطایی بانک کشاورزی عمدتاً ضمانتی است نه وثیقه‌ای، بررسی سابقه متقاضی و ضامن او از اهمیت بسزایی برخوردار است. این مرحله عمدتاً در دایره اعتبارات و دفتر انجام می گیرد و از نظر تعداد زمان و هزینه اقدامات اجرایی تفاوت محسوسی بین عقود مختلف وجود ندارد.

جدول شماره (۳) - متوسط هزینه کل مراحل اجرایی عقود

(ارقام: ریال)

نام مرحله	نام عقد	سلف	فروش اقساطی مواد اولیه	فروش اقساطی ماشین آلات	مشارکت مدنی	جعاله
۱ - بررسی تقاضا و تشکیل پرونده	۸۰۸۴	۸۲۴۹	۹۲۰۱	۷۸۰۹	۸۰۲۶	
۲ - ارزیابی، تصویب انجام امور مالی و پرداخت تسهیلات	۳۴۷۶۳	۳۸۶۵۹	۴۵۲۱۴	۴۴۴۸۳	۴۶۷۷۳	
۳ - نظارت و بازرسی از تعهدات	-	۶۳۰۸	۳۹۶۶	۴۸۹۴۶	۵۷۹۸۲	
۴ - انتقال مالکیت بانک	-	۵۰۴۱	۹۵۱۹	۲۰۹۱۷	۱۹۲۳۵	
۵ - وصول مطالبات و تسویه	۴۷۰۵۱	۴۹۸۱۹	۴۷۹۱۱	۴۱۱۳۷	۳۹۷۱۶	
جمع کل	۸۹۸۹۹	۱۰۸۰۵۱	۱۱۵۸۱۱	۱۶۳۲۹۲	۱۷۱۷۳	

در مرحله دوم، تقاضای پیشنهادی ارزیابی فنی و اقتصادی می‌شود. در این مرحله بانک با اعزام کارشناسی به محل، شرایط منطقه‌ای محلی که قرار است طرح در آنجا اجراء شود از نظر امکانات تولیدی و شرایط اقتصادی مورد بررسی قرار می‌دهد. در صورت موجه بودن طرح، وجوه مورد تقاضا در اختیار مشتری قرار داده می‌شود. مرحله دوم از نظر تعداد و زمان اقدامات اجرایی عقود، سهم نسبتاً بالایی را به خود اختصاص می‌دهد. مرحله مزبور برای عقود بلند مدت و سرمایه‌ای نسبت به عقود جاری، زمان و اقدامات اجرایی بیشتری دارد.

در مرحله سوم، نظارت و بازرسی شروع می‌شود. نظارت و بازرسی عمدتاً برای عقود بلند مدت و سرمایه‌ای نظیر جعاله، مشارکت مدنی و فروش اقساطی ماشین آلات صورت می‌گیرد. بالا بودن زمان و هزینه اقدامات اجرایی این مرحله به خاطر اطمینان از مصرف وجوه در طرحهای مصوب می‌باشد. این امر نیز با اعزام کارشناسی به محل صورت می‌گیرد. فاصله داشتن شعبه بانک تا محل اجرای طرح یکی از عوامل بالا رفتن زمان این مرحله می‌شود.

مرحله چهارم، شامل تحویل فعالیت به مشتری می‌باشد. این مرحله برای عقود فروش اقساطی ماشین آلات، مشارکت مدنی و جعاله الزامی است. در این مرحله پس از تکمیل طرح توسط بانک، فعالیت به صورت عقد فروش اقساطی به مشتری واگذار می‌شود. در عقد جعاله بانک طرح را از پیمانکار تحویل گرفته و در اختیار مشتری قرار می‌دهد. این مرحله در مورد عقد فروش اقساطی مواد اولیه الزامی نیست و در مورد عقد سلف وجود ندارد.

مرحله پنجم، وصول مطالبات می‌باشد. این مرحله در تمامی عقود و نسبت به سایر مراحل پیشترین اقدام، زمان و هزینه مراحل اجرایی را به خود اختصاص می‌دهد. بالا بودن زمان و هزینه این مرحله دلایل خاصی دارد. از آن جمله می‌توان به مواردی چون پراکندگی مشتریان بانک کشاورزی، عدم دسترسی مشتریان بانک به شعب بانک کشاورزی (به دلیل اینکه مشتریان بانک کشاورزی عمدتاً اقشار خاصی هستند) و سایر موارد اشاره کرد. این عوامل موجب می‌شود تا بانک به منظور وصول مطالبات خود به سراغ مشتریان برود و با اعزام کارشناس به منطقه، مطالبات خود را وصول کند. به هر حال، بالا بودن زمان این مرحله عمدتاً به منظور اطمینان از وصول مطالبات عقود توسط شعب می‌باشد.

به هر صورت، کثرت و اختلاف مراحل اجرایی مختلف عقود و نهایتاً اختلاف در زمان برای انعقاد قراردادهای یاد شده، انتخاب ترکیب بهینه‌ای از عقود که وجوه مورد نیاز متقاضیان را با هزینه کمتر و سرعت بیشتر عرضه می‌کند را ضروری می‌سازد. رعایت نکته مذکور در بانکداری بدون ربا موجب می‌شود تا در پرتقوی بانک ترکیبی از عقود انتخاب شود تا سود آن را حداکثر کند.

(ج) - محدودیتها

بانک کشاورزی در زمینه اعطای وجوه سرمایه‌گذاری با محدودیت‌های گوناگون مواجه است. مواردی نظیر پیروی از آئین‌نامه‌های بانک مرکزی و دستورالعمل‌های اجرائی داخلی بانک، قوانین و مقررات جاری کشور، قانون بودجه، آئین‌نامه‌های شورای پول و اعتبار بانک مرکزی (همانند تعیین حداقل سود مورد انتظار و سود قطعی

قابل پرداخت، نسبت اعطای تسهیلات جاری به سرمایه‌ای، کوتاه مدت به بلند مدت، ایجاد سقف تسهیلاتی) نمونه‌ای از این محدودیتها می‌باشد.

به دلیل اینکه تمامی محدودیت‌های مزبور به طور همزمان قابل اعمال بر الگوی تحلیلی نیستند، تنها دو محدودیت، نسبت اعطای تسهیلات جاری به سرمایه‌ای (بلند مدت به کوتاه مدت) و سقف تسهیلاتی که به نظر با اهمیت هستند بر الگو اعمال می‌شود.

با اعمال دو محدودیت ذکر شده، توابع عرضه و جوه در قالب عقود مختلف به محدودیت‌های نسبت اعطای تسهیلات جاری به سرمایه‌ای و سقف تسهیلاتی نیز وابسته می‌شود. بدین ترتیب با افزایش نسبت اعطای تسهیلات جاری به سرمایه‌ای، عرضه و جوه از طریق عقود جاری مانند سلف و فروش اقساطی مواد اولیه افزایش می‌یابد و با کاهش آن، عرضه و جوه در قالب عقود بلند مدت و سرمایه‌ای نظیر جعاله و فروش اقساطی ماشین‌آلات افزایش می‌یابد. افزایش سقف تسهیلاتی نیز موجب می‌شود تا شعب بتوانند عرضه و جوه را در قالب عقود مورد استفاده افزایش دهند.

(د) ریسک عقود:

شاخصی که به عنوان ریسک عقود مورد استفاده واقع می‌شود، نوسان دریافت درآمد یک ریال و جوه در قالب عقود طی دو سال ۱۳۶۷ و ۱۳۶۸ می‌باشد. فرض بر این است که شعب بانک کشاورزی به منظور ارزیابی ریسک عقود و تخصیص جوه خود در قالب آنها در سال ۱۳۶۹ نوسان دریافت درآمد یک ریال و جوه در قالب هر یک از عقود را طی سالهای گذشته (۶۷ و ۶۸) مد نظر قرار می‌دهند. نوسان دریافت یک ریال و جوه در واقع واریانس درآمد یک ریال و جوه به شکل عقود مختلف در سالهای ۶۷ و ۶۸ می‌باشد.

بررسی عملکرد بانک کشاورزی در زمینه نحوه تخصیص جوه سرمایه‌گذاری:

به منظور بررسی نحوه رفتار بانکداری بدون ربا در زمینه تخصیص منابع مالی بین عقود مختلف، توابع عرضه عقود براساس داده‌های مقطعی سال ۱۳۶۹ برای بانک کشاورزی برآورد شد.

برای انجام این منظور، نخست عقود مورد مطالعه مشخص گردید. این عقود شامل: سلف، فروش اقساطی مواد اولیه، فروش اقساطی ماشین آلات و جماله می‌باشد. در سال ۱۳۶۹ از نظر مبالغ ۷۴ درصد و از نظر تعداد ۷۹ درصد وجوه اعطائی در قالب عقود مذکور عرضه شده است. همچنین عقود مورد مطالعه، تنها شامل عقود ضمانتی (وجوهی که به طور اعم تا مبلغ ۳ میلیون ریال و در موارد خاص تا ۵ میلیون ریال بالغ می‌شود) می‌باشد. این عقود در سال ۶۹ از نظر تعداد ۹۱ درصد و از نظر مبلغ ۷۶ درصد کل وجوه اعطائی را به خود اختصاص داده است. سپس برای برآورد توابع عرضه عقود، متغیرهای مورد نیاز محاسبه گردید. برای انجام این امر نیز نمونه گیری انجام گرفت و از تعداد ۴۲۰ شعبه بانک کشاورزی در سطح ایران، ۱۰۲ نمونه در سال ۱۳۶۹ به صورت تصادفی انتخاب شد. روش نمونه گیری نیز، نمونه گیری طبقه‌ای است. بدین ترتیب که نخست شعب بانک کشاورزی بر حسب درجات ۱، ۲، ۳، ۴ و ممتاز طبقه‌بندی و سپس شعب هم درجه بر حسب تعداد کارکنان تقسیم‌بندی شدند. پس از آن ۲۵ درصد هر طبقه به روش نمونه گیری تصادفی ساده انتخاب گردید.

با استخراج و محاسبه آمار مربوط به متغیرهای مورد نیاز، توابع عرضه عقود برآورد گردید. برآورد توابع عرضه عقود نشان داد که شعب بانک کشاورزی نسبت به تغییرات سود هر عقد در عرضه وجوه به شکل همان عقد، حساس هستند. (به عنوان مثال، سود سلف در تابع عرضه سلف و به همین ترتیب در توابع سایر عقود) بنابراین، در شعبی که سود یک عقد خاص مثلاً سلف بیشتر بوده، شعب سعی کرده‌اند تا وجوه بیشتری در قالب همان عقد عرضه نمایند، همچنین این یافته نشان داد که سود سایر عقود تأثیری بر توابع عرضه وجوه ندارد. به عبارت دیگر، تغییر در سود عقود موجب جابجایی در تخصیص وجوه توسط شعب از قالب یک عقد به عقد دیگر نشده است (البته به استثنای سود عقد فروش اقساطی ماشین آلات، افزایش سود سلف موجب کاهش عرضه وجوه از عقد فروش اقساطی ماشین آلات و افزایش آن به شکل عقد سلف نشده است. به همین ترتیب، ریسک عقود^۱ نیز هیچ تأثیری بر عرضه وجوه به شکل عقود مورد

۱ - البته لازم به تذکر است که ریسک در توابع عرضه تنها مربوط به ریسک عقد فروش اقساطی و جماله بوده است.

مطالعه نداشته است.

عدم حساسیت شعب نسبت به تغییر سود سایر عقود و تأثیر آن بر عرضه وجوه در قالب یک عقد خاص دلایل خاصی دارد. در تابع عرضه سلف و فروش اقساطی مواد اولیه، تغییر سود و عقد جعاله و فروش اقساطی ماشین آلات هیچ تأثیری بر افزایش یا کاهش عرضه وجوه در قالب عقد مزبور نداشته است. همچنین در تابع عرضه جعاله و فروش اقساطی ماشین آلات نیز، سود عقدهای سلف و فروش اقساطی مواد اولیه تأثیری بر عرضه وجوه به شکل عقود مزبور نداشته است. این مسئله احتمالاً ناشی از این موضوع می باشد که عقد سلف و فروش اقساطی مواد اولیه در تأمین هزینه های جاری مورد استفاده واقع می شود. همچنین عقد جعاله و فروش اقساطی ماشین آلات در تأمین هزینه های سرمایه ای متقاضیان مورد استفاده واقع می شود. با توجه به اینکه شعب موظف به رعایت نسبت معینی میان تسهیلات جاری به سرمایه ای هستند، بنابراین احتمالاً این نسبت مانع از جابجائی در تخصیص وجوه از جاری به سرمایه ای و یا بالعکس، شده است. نکته جالب در تخمین توابع عرضه عقود این است که شعب نسبت به تغییر سود عقد فروش اقساطی ماشین آلات در تابع عرضه جعاله حساس بوده اند. ولی نسبت به تغییر سود عقد جعاله در تابع عرضه فروش اقساطی ماشین آلات عکس العملی نشان نداده اند. بنابراین، افزایش در سود عقد فروش اقساطی ماشین آلات، موجب کاهش عرضه جعاله و افزایش عرضه وجوه در قالب عقد فروش اقساطی ماشین آلات شده است. اما افزایش سود جعاله، تأثیری در کاهش عرضه عقد فروش اقساطی ماشین آلات نداشته است.

مهمترین دلیل این مسئله احتمالاً ناشی از ماهیت انعقاد عقد جعاله می باشد. چرا که بسته شدن عقد جعاله بین بانک و مشتری مستلزم وجود طرف سومی نیز هست. این طرف سوم در واقع پیمانکار می باشد. به عبارت دیگر، این عقد سه جانبه است. از یک طرف پیمانکار تعهد می کند که خدمت مورد تقاضا را به عوض بانک عرضه کند، از طرف دیگر بانک تعهد می کند که هزینه این خدمت را به جای مشتری به پیمانکار پردازد و نهایتاً مشتری امضاء می کند که تسهیلات بانک را به اقساط پردازد. بدین

ترتیب، ضرورت استفاده از طرف سوم و امضاء او برای تضمین حسن اجرای قرارداد در عقد جعاله، کاربرد آن را عملاً مشکل و به هزینه عرضه و جوه در قالب این عقد افزوده است. نتایج به دست آمده حاصل از بررسی تأثیر متغیر ریسک در توابع عرضه عقود نشان می‌دهد که متغیر ریسک هیچ تأثیری در توابع عرضه عقود نداشته است. با توجه به اینکه متغیر ریسک وارد شده در توابع، تنها مربوط به عقود فروش اقساطی و جعاله می‌باشد، عدم تأثیر آن بر توابع مزبور، دلایل متعددی دارد که مهمترین آن عبارتند از:

۱) پیگیری مستمر بانک برای وصول مطالبات خود

۲) بلند مدت و سرمایه‌ای بودن عقود فروش اقساطی و جعاله

۳) نظارت

توضیح بیشتر آنکه، بانک کشاورزی به منظور وصول مطالباتش پیگیری مداوم و پرهزینه‌ای را اعمال می‌کند. قبلاً نیز مطرح شد که مرحله وصول مطالبات بانک نسبت به سایر مراحل بیشترین زمان را به خود اختصاص می‌دهد این امر موجب می‌شود تا مطالبات سوخت شده فوق‌العاده کم باشد. البته با توجه به ماهیت بخش کشاورزی و خصوصیات مشتریان بانک (که عمدتاً روستایی هستند)، عدم وصول در سررسید وجود دارد که در سالهای بعد وصول می‌شود. اصولاً بانک به ندرت از اقدامات قانونی از قبیل صدور اجرائیه و غیره استفاده می‌کند.

همچنین عقود جعاله و فروش اقساطی، ماهیتاً بلند مدت هستند و وصول اقساط آن در طول زمان صورت می‌گیرد این مسئله موجب می‌شود تا بازپرداخت اقساط آن برای مشتریان آسانتر باشد و با توجه به اینکه اصولاً وجوه اعطائی در قالب این عقود سرمایه‌ای و با نظارت بانک همراه است، برای زارعین در طول مدت پرداخت اقساط آن احتمالاً اثرات درآمدی نیز داشته است.

خلاصه، نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات:

به منظور مطالعه نحوه افزایش کارآئی بانکداری بدون ربا در مورد تخصیص بهینه منابع مالی خود بین عقود مختلف در عرضه و جوه سرمایه‌گذاری، رفتار بانک کشاورزی

در سال ۱۳۶۹ در زمینه مزبور مورد بررسی قرار گرفت. برای انجام این بررسی، نخست یک الگوی تحلیلی تنظیم شد که در آن فرض می‌شود شعب بانک کشاورزی سعی می‌کنند با توجه به سود و ریسک هر یک از عقود، وجوه خود را در قالب عقود مختلف به گونه‌ای اختصاص دهند تا سود آنها حداکثر شود. با توجه به این فرض، توابع عرضه وجوه در قالب عقود مختلف استخراج گردید.

با محاسبه متغیرهای مورد نیاز، توابع عرضه عقود برآورد گردید. برآورد توابع عرضه عقود نشان داد که سود هر عقد در تغییرات عرضه وجوه در قالب همان عقد مؤثر بوده است. همچنین ریسک عقود هیچ تأثیری در عرضه وجوه نداشته است.

در مجموع این مطالعه نشان می‌دهد علیرغم وجود محدودیتها، بانک در زمینه تخصیص وجوه بین عقود مختلف در پرتفوی خود، اقتصادی و کارآمد عمل می‌کند. (به استناد به حساسیت شعب نسبت به تغییر سود هر عقد و تأثیر آن بر عرضه وجوه به شکل همان عقد). با وجود این مسئله، می‌توان با تجدید نظر در محدودیت‌های اعمالی بر شعب، کارآئی بانک کشاورزی را افزایش داد.

به منظور افزایش کارآئی بانک کشاورزی در عرضه تسهیلات بانکی در قالب عقود، پیشنهادات زیر ارائه می‌شود:

الف) افزایش کارآئی بانک در زمینه تخصیص بهینه وجوه بین عقود:

محدودیت‌هایی نظیر نسبت اعطاء تسهیلات جاری و سرمایه‌ای، کوتاه مدت و بلند مدت، سقف تسهیلاتی در تخصیص بهینه وجوه بین عقود مختلف توسط شعب بانک کشاورزی تأثیر می‌گذارد. تجدید نظر در محدودیت‌های مذکور و اعطای آزادی عمل بیشتر به شعب بانک کشاورزی تأثیر زیادی در زمینه انتخاب ترکیب بهینه عقود در پرتفوی آنها و نهایتاً پرتفوی بانک کشاورزی خواهد داشت. این امر موجب افزایش کارآئی شعب در امر تخصیص بهینه وجوه بین عقود مختلف می‌شود و سود کلی پرتفوی آنها را افزایش می‌دهد. علاوه بر این، در الگوی تحلیلی و تفسیر نتایج که قبلاً ارائه شد، بحث از جابجایی در تخصیص وجوه از یک عقد به عقد یا عقود دیگر به عمل آمده

است. به عبارت دیگر فرض بر این بود که بانک عملاً به جای اینکه وجوه خود را در قالب مثلاً عقد سلف به تقاضاکننده A تخصیص دهد، آن را در قالب عقد دیگر به تقاضاکننده B اختصاص دهد. اگر شعب بتوانند یک تقاضا را در قالب عقود مختلف تأمین اعتبار نمایند، در این شرایط شعب می‌توانند انتخاب بهتری از عقود بر اساس ریسک و سودآوری هر یک از آنها داشته باشند. این امر خود کمک مؤثری در زمینه تخصیص بهینه وجوه بین عقود مختلف به شعب ارائه می‌دهد.

به هر حال، این موضوع به معنای افزایش قدرت جانشینی عقود است و با تلاش فقها و متخصصان امور مالی می‌توان بر افزایش جانشینی عقود اضافه کرد. این امر موجب کاسته شدن هزینه‌های حسابداری و مالی عقود می‌شود.

ب) افزایش کارآئی بانک و کاهش هزینه‌های عقد قرارداد:

همانگونه که در جدول شماره (۱) بیان شد، انعقاد هر عقد شامل مراحل متعددی است که این مراحل به دلیل محدودیت‌هایی است که از جانب بانک مرکزی و خود بانک کشاورزی وضع شده است. محدودیت‌های مزبور زمان انعقاد عقد را طولانی کرده و موجب افزایش هزینه‌های بانک شده است. گرچه برخی از مراحل که اقدامات و نهایتاً زمان بری زیادی دارند برای اقتصاد (مرحله نظارت) و خود بانک کشاورزی (وصول مطالبات) فواید بسیاری به دنبال دارد، ولی در هر حال می‌توان با مطالعه و بررسی بیشتر نسبت به حذف برخی از اقدامات اجرائی عقود که به نظر اضافی می‌آیند، اقدام کرد.

به عنوان مثال در مرحله اول انعقاد عقد، زمان و هزینه اقدامات اجرایی این مرحله را می‌توان با اقداماتی نظیر تشکیل پرونده برای مشتریان با سابقه، تشکیل بانک اطلاعاتی مشترک توسط نظام بانکی و رد و بدل اطلاعات راجع به سوابق مشتری، برقراری رابطه بیشتر بانک با معتمدین محلی، کاهش داد.

هزینه اقدامات اجرائی در مرحله دوم را نیز می‌توان با تغییر شیوه‌های حسابداری و ارزیابی، کوتاه کردن فرآیند آن، همچنین یافتن راه‌هایی که صرفه‌جویی در رفت و آمد اعزام کارشناس به محل شود، کاهش داد. مکانیزه و کامپیوتری کردن نیز سرعت

فعالیت‌های بانکی را بالا می‌برد. البته این امر در مورد بانک کشاورزی با توجه به ویژگی‌های خاص شعب آن می‌باید با تأمل و دقت بیشتری انجام گیرد.

مرحله سوم، مرحله نظارت می‌باشد. همانگونه که عنوان شد، این مرحله فواید بسیاری برای اقتصاد دارد. از طرف دیگر وجود این مرحله، زمان انعقاد عقد و هزینه بانک را افزایش می‌دهد. بنابراین کاستن این مرحله فواید و زیان‌هایی دارد. به هر حال، به دلیل فواید مرحله نظارت برای اقتصاد، تقبل بخشی از هزینه‌های این مرحله توسط بانک مرکزی، به نظر ضروری می‌آید. علاوه بر این، شیوه‌های دیگر برای کاهش هزینه مرحله نظارت عبارتند از:

(۱) فراهم نمودن تجهیزات و وسایل نقلیه بهتر و بیشتر به منظور صرفه‌جویی در وقت اعزام کارشناس به محل.

(۲) تقسیم کردن نظارت مربوط به فعالیت‌های اقتصادی، به نظارت تخصصی و غیرتخصصی و محول کردن بخشی از نظارت غیرتخصصی به رؤسای دوایر و معاونین آن.

مرحله پنجم، نسبت به سایر مراحل بیشترین زمان و هزینه را به خود اختصاص می‌دهد. هزینه زیاد این مرحله موجب شده تا وصول مطالبات در بانک بالا باشد. به هر صورت زمان و هزینه بالای این مرحله نیز مزایا و فوایدی برای بانک کشاورزی دارد. به هر صورت، تلاش در جهت کاستن هزینه این مرحله نباید موجب پایین آمدن وصول مطالبات بانک شود.

محدودیت‌های مطالعه:

بررسی حاضر دارای یک سری محدودیت‌ها می‌باشد، که عبارتند از:

(۱) علیرغم اینکه بیش از دو سال صرف این بررسی شده، هنوز به منظور تکمیل آن به زمان بیشتری نیاز است.

(۲) به دلیل عدم دسترسی به اطلاعات مربوط به قیود نسبت اعطای تسهیلات جاری به سرمایه‌ای، سقف تسهیلات به تفکیک شعب مورد بررسی، این قیود به طور صریح وارد

توابع عرضه عقود نشده است.

۳) متغیر ریسک تنها مربوط به عقد جعاله و فروش اقساطی می‌باشد. ریسک مربوط به عقد سلف و فروش اقساطی به تفکیک ماشین آلات و مواد اولیه به دلیل عدم دسترسی به اطلاعات مربوطه در توابع عرضه عقود در نظر گرفته نشده است.

۴) لازم است مراحل انعقاد هر عقد مورد بررسی بیشتری قرار گیرد. به عبارت دیگر، با وارد شدن به ریز مراحل اجرائی، آنها را مورد بررسی قرار داده و راه‌حلهایی برای کوتاه کردن زمان و کاهش هزینه انعقاد عقود یافت.

امید است در آینده نزدیک، با بررسیهای بیشتر، محدودیتهای این مطالعه کاهش یابد.

انشاءا...

والسلام

منابع و مأخذ:

- ۱) بانک کشاورزی، بانک کشاورزی در دهه اول انقلاب. تهران: انتشارات بانک کشاورزی ۱۳۶۷.
- ۲) بانک کشاورزی. گزارش عملکرد سال ۱۳۶۷. تهران: انتشارات بانک کشاورزی. ۱۳۶۸
- ۳) بانک کشاورزی. گزارش عملکرد سال ۱۳۶۹. تهران: انتشارات بانک کشاورزی. ۱۳۷۰
- ۴) بانک کشاورزی. آئین‌نامه‌ها و دستورالعمل اجرائی عقود اسلامی
- ۵) بانک کشاورزی. بخشنامه شماره ۷۵۳. موضوع: اعلام نرخ تسهیلات اعطائی در سال ۱۳۶۹
- ۶) بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. قانون عملیات بانکی بدون ربا. تهران: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۲.
- ۷) صدر، سید کاظم. «بررسی مشکلات ناشی از اجرای عقود اسلامی در عملکرد بانکداری بدون ربا، مطالعه موردی بانک کشاورزی» مجموعه سخنرانیهای یک روزه بانکداری اسلامی. تهران: انتشارات مؤسسه بانکداری ایران، بانک مرکز جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۰.
- ۸) میرآخور، عباس و محسن خان، مطالعات نظری در بانکداری و مالیه اسلامی. ترجمه محمد ضیایی بیگدلی، تهران: انتشارات مؤسسه علوم بانکی، ۱۳۷۰.

9) H.Jean, william. The analytical theory of finance. A study of the Investment Decision prooess of the Individual and the firm, New York: Holt, Rineart and winston, 1970.

(۲)

مقدمه:

با توجه به گذشته ده سال از اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا، بانکداری جدید از جنبه‌های مختلف قابل مطالعه و بررسی است. یکی از همین جنبه‌های مختلف بررسی چگونه تخصیص وجوه به فعالیتهای مختلف یا اعطای تسهیلات است. متقابلاً نحوه جذب پس اندازها یا تجهیز منابع نیز می‌تواند جنبه‌های دیگر باشد. مورد قابل مطالعه دیگر هزینه انعقاد قراردادهای مختلف برای مشتری و بانک است.

به همین لحاظ بانک کشاورزی در سال ۱۳۶۹ به کمک اساتید دانشگاه و کارشناسان خود اقدام به مطالعه و تحقیقی زیربنائی در رابطه با کاربرد و کارآئی عقود شرعی در عرضه خدمات بانکی نموده است. این مقاله قسمتی از نتایج حاصل از تحقیق مذکور است که هزینه‌های بانک را در اعطای تسهیلات در قالب عقود اسلامی مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار داده و اطلاعات لازم را جهت تصمیم‌گیری در ارایه بهتر خدمات بانکی فراهم نموده است. هدف این مطالعه بررسی و تحلیل هزینه‌های مستقیم و سرباری می‌باشد که در انتقال وجوه و یا اعطای تسهیلات در قالب عقود اسلامی، به بانک کشاورزی تحمیل می‌شود. بدین منظور با استفاده از رهنمودهای حسابداری بهای تمام شده (حسابداری صنعتی) و با تغییراتی که سازمان و تشکیلات واحدهای بانک طلب می‌نمود الگوی جدیدی جهت «هزینه‌یابی عقود اسلامی» ارائه گردیده است.

عوامل تشکیل دهنده هزینه عقود در بانک کشاورزی همانند واحدهای تولیدی عبارتند از مواد مستقیم، کار مستقیم و سربار که هزینه‌یابی عقود اسلامی در مقام مقایسه با سیستمهای هزینه‌یابی در واحدهای تولیدی سیستم هزینه‌یابی مرحله‌ای است زیرا انتقال وجوه و اعطای تسهیلات در قالب عقود اسلامی به صورت انبوه انجام می‌شود. از

آنجایی که هزینه‌های مربوط به مواد و کار مستقیم براساس هزینه‌های واقعی و اتفاق- افتاده محاسبه گردیده و هزینه‌های سربار براساس نرخهای از پیش تعیین شده یا برآوردی در محاسبات اعمال شده، روش هزینه‌یابی عقود روش نرمال^۱ خواهد بود. ضمناً با توجه به اینکه در تعیین بهای تمام شده عقود، جزء ثابت و جزء متغیر هزینه‌های سربار منظور شده است محاسبات هزینه‌یابی عقود، هزینه‌یابی جذبی^۲ یا روش تمام هزینه می‌باشد.

در این مقاله با استفاده از هزینه‌یابی عقود بهای تمام شده عقود مختلف در شعب نمونه و کل بانک محاسبه شده است و به منظور مقابله نرخ سود قطعی و سود مورد انتظار حاصل از تخصیص وجوه یا هزینه‌های مرتبط با آن، هزینه هر عقد براساس درصدی از مبلغ آن عقد محاسبه گردیده است. در صد مزبور که در این مقاله نرخ هزینه برای عقود مختلف نامیده شده پیش‌بینی سودی است که چنانچه حاصل می‌گردد بانک کشاورزی را در نقطه سربسر از لحاظ درآمد و هزینه قرار می‌داد.

در این مقاله ابتدا به تبیین موضوع تحقیق و اهمیت آن پرداخته شده و سپس زمینه‌های اعطای تسهیلات به فعالیتهای بخش کشاورزی و انواع تسهیلات اعطائی بانک ارائه خواهد شد. در قسمتهای بعدی ضمن بیان روش تحقیقی «هزینه‌یابی عقود اسلامی» مطرح و در پایان نتایج به شرحی که گذشت ارائه می‌گردد.

(۱) تبیین موضوع و هدف تحقیق

همانطور که گفته شد بانک کشاورزی به منظور بررسی مشکلات ناشی از عقود اسلامی در عملکرد بانکداری بدون ربا اقدام به تحقیق و مطالعه زیربنائی و همه جانبه نموده است. در این راستا یکی از اهداف مورد نظر تعیین و تجزیه و تحلیل هزینه‌های بانک در اعطای تسهیلات، در قالب عقود مختلف است. تخصیصی بودن بانک، لزوم نظارت بر مصرف تسهیلات تنوع فعالیتهای و گستردگی جغرافیائی واحدهای تولیدی در بخش کشاورزی و تأمین کلیه نیازهای مالی اینگونه واحدها در قالب عقود اسلامی با

۱- سورن آبنوس. حسابداری صنعتی، جلد اول، انتشارات نشر همراه، تهران، ۱۳۶۹.

۲- نمازی، محمد. «تجزیه تحلیل متدهای هزینه‌یابی جذبی و متغیر»، مجله علوم اجتماعی و انسانی، شماره اول و دوم پاییز و بهار ۷۱ - ۱۳۷۰، انتشارات دانشگاه شیراز.

توجه به ماهیت هر عقد در برطرف نمودن این نیاز از عواملی است که هزینه‌های بانک کشاورزی را در برقراری تسهیلات بالا می‌برد. برای مثال در اثر نظارت، خطر سرمایه‌گذاری کاسته شده و اطلاعات بانک به متقاضی منتقل می‌شود. مراحل سرمایه‌گذاری تکمیل و منجر به ارزش افزوده در واحد تولیدی می‌گردد. در واقع منافع نظارت و بازرسی از تسهیلات اعطائی به اقتصاد ایران باز می‌گردد ولی هزینه‌های آن به بانک کشاورزی^۱.

خصوصیات بخش کشاورزی ایران، موقعیت و اهمیت کشاورزی سنتی و تجاری، شورای پول و اعتبار را بر آن داشته که سود مورد انتظار و سود قطعی و نهایتاً سهم سهود تسهیلات اعطائی بخش کشاورزی را نسبت به بخشهای دیگر اقتصاد از قبیل بازرگانی، صنعت و معدن، خدمات و مسکن کمتر تعیین نماید. این موضوع در مقام یکی از ابزارهای سیاست پولی، تقاضا برای سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی را افزایش می‌دهد ولی موجب کاهش درآمد بانک کشاورزی می‌گردد. هدف این قسمت از تحقیق تعیین بهای تمام شده عقود عمده مورد استفاده در بانک کشاورزی در اعطای تسهیلات است.

۲) اهمیت موضوع تحقیق

از آنجایی که نظام بانکی از بودجه عمومی دولت استفاده ننموده و از این لحاظ باید خودکفا باشد، افزایش هزینه‌ها با توجه به محدودیتهای موجود در درآمدهای حاصل از اعطای تسهیلات، از عوامل زیان بانک کشاورزی را فراهم خواهد نمود و زیان مزبور باعث می‌شود که بانک نتواند شعب خود را با امکاناتی مجهز به نیروی انسانی متخصص و ابزاری نوین توسعه دهد. عدم توسعه شب بانک موجبات کاهش تقاضا برای سرمایه‌گذاری در واحدهای کوچک و بزرگ بخش کشاورزی را فراهم خواهد نمود. علاوه بر این تشخیص کانون هزینه‌ها و بررسی چگونگی کاهش آنها، جایگزین نمودن

۱ - هزینه‌های مزبور شامل اقلامی است که بابت تجهیز نیروهای کارشناسی و وسائل کار وامکانات مختلف توسط بانک کشاورزی پرداخت می‌گردد.

۲ - صدر، سید کاظم «بررسی مشکلات ناشی از عقود اسلامی در عملکرد بانکداری بدون ربا، مطالعه موردی بانک کشاورزی» انتشارات مؤسسه بانکداری ایران - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران - ۱۳۷۰

عقود کم هزینه به جای عقود پرهزینه در صورت امکان، با توجه به ماهیت عقد و سایر اطلاعاتی که از این هزینه یابی عاید خواهد شد به نوبه خود از اهمیت ویژه ای می بایست برخوردار باشد. ضمناً هزینه یابی عقود اطلاعات لازم را جهت تصمیم گیری در تعیین نرخ سود متفاوت برای فعالیتهای بخش کشاورزی در مناطق مختلف مملکت فراهم می نماید.

۳) بررسی اجمالی سیر تحولات در نظام بانکی و بانک کشاورزی

با اجرای عملیات بانکی بدون ربا بانکها موظف شدند تا به شرح ذیل اقدام به تجهیز منابع و اعطای تسهیلات بانکی نمایند:

تجهیز منابع^۱:

بانکها می توانند تحت هر یک از عناوین زیر به قبول سپرده مبادرت نمایند.

۱) سپرده های قرض الحسنه

۱ - ۱) جاری

۲ - ۱) پس انداز

۲) سپرده های سرمایه گذاری مدت دار

۱ - ۲) سپرده های سرمایه گذاری کوتاه مدت

۲ - ۲) سپرده های سرمایه گذاری بلند مدت

اعطای تسهیلات:

به منظور اعطای تسهیلات در قانون عملیات بانکداری بدون ربا ابزار و وسائل متعددی تعبیه شده است. منابع در اختیار مشتری قرار نمی گیرد (به استثنای قرض الحسنه و سلف) منابع به اموال تبدیل شده و اموال است که در اختیار مشتری با انتقال مالکیت قرار می گیرد و در این رابطه سود عاید بانک می گردد. ابزار و وسائل کار بانکداری بدون ربا برای تأمین منابع مالی که جایگزین وام و اعتبار در حساب جاری نظام بانکی سنتی

۱ - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران - قانون عملیات بانکی بدون ربا - تهران ۱۳۶۲

شده‌اند عبارتند از:^۱

- ۱) مشارکت مدنی
- ۲) مشارکت حقوقی
- ۳) سرمایه‌گذاری مستقیم
- ۴) فروش اقساطی لوازم یدکی، مواد اولیه و ابزار کار
- ۵) فروش اقساطی وسایل تولید، ماشین‌آلات و تأسیسات
- ۶) فروش اقساطی مسکن
- ۷) مضاربه
- ۸) اجاره به شرط تملیک
- ۹) سلف
- ۱۰) جماله
- ۱۱) مزارعه
- ۱۲) مساقات
- ۱۳) قرض الحسنه
- ۱۴) خرید دین

همزمان با تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا، بانک کشاورزی موظف شد تا عرضه خدمات و تسهیلات اعتباری را در چارچوب عقود اسلامی به کشاورزان ارائه نماید. با توجه به اینکه دستورالعمل‌های اجرایی قانون عملیات بانکی بدون ربا که توسط هیئت دولت و بانک مرکزی تهیه شده بود، به صورت یک دستورالعمل عام برای تمام بانکها قابل اجرا نبود، لذا کمیته عقود در بانک کشاورزی تشکیل شد. این کمیته آئین‌نامه‌ها و دستورالعمل اجرایی تسهیلات اعتباری را بر اساس قانون عملیات بانکی بدون ربا و آئین‌نامه اجرایی آن تهیه و تنظیم کرده و جهت اجرا به شعب بانک ابلاغ نمودند.^۲

بانک کشاورزی از ابتدای سال ۱۳۶۳ به بعد تسهیلات خود را در قالب ابزار نوین

۱ - بانک کشاورزی، در دهه اول انقلاب - روابط عمومی، بهمن ماه ۱۳۶۷.

۲ - بانک کشاورزی در دهه اول انقلاب اسلامی - روابط عمومی بهمن ماه ۱۳۶۷

بانکداری اسلامی که به عقود اسلامی موسومند اعطاء می‌کند. زمینه‌های اعطای تسهیلات عبارتند از:^۱

- ۱) زراعت و باغداری
- ۲) دامداری و دامپروری
- ۳) پرورش و تکثیر حیوانات پوستی، طیور، ماهی، زنبور عسل و کرم ابریشم
- ۴) ماهیگیری و صید میگو
- ۵) تهیه خوراک دام و طیور و مکملهای مربوطه
- ۶) کشت و پرورش گل سرخ، زعفران و گیاهان داروئی و صنعتی و تکثیر انواع نهالها و بذور گیاهان غیرزینتی
- ۷) غرس و نگهداری اشجار برای تأمین مواد اولیه صنایع
- ۸) ایجاد صنایع درجه‌بندی، بسته‌بندی، تبدیل و نگهداری محصولات کشاورزی و دامی و دریائی.

- ۹) حرف و صنایع دستی روستائی، عشایری و صیادی
- ۱۰) تولید و تعمیر ادوات و ماشین‌آلات کشاورزی و ساخت قطعات یدکی آنها
- ۱۱) عرضه خدمات کشاورزی در سطح روستاها و مناطق کشاورزی و عشایری
- ۱۲) عرضه خدمات بازاریابی و فروش محصولات کشاورزی توسط تولیدکنندگان آن

۱۳) سایر فعالیتها بنا به تشخیص هیئت مدیره بانک
علاوه بر موارد مذکور بانک در زمینه‌های انجام عملیات سرمایه‌گذاری مستقیم و همچنین مشارکت حقوقی با سایر سرمایه‌گذاران در قالب طرحهای لازم و مورد نظر اقدام می‌نماید.

ضمناً اعتبارات جاری^۲ مورد نیاز شرکتهای تعاونی روستائی و عشایری از طریق بانک

۱- همان منبع (۱) ص ۱۳.

۲- شامل تسهیلاتی است که به منظور تأمین تمام یا قسمتی از هزینه‌های غیر سرمایه‌ای و جاری واحدهای تولیدی برقرار می‌شود.

تأمین و پرداخت می‌گردد. لازم به تذکر است که نیازهای سرمایه‌ای^۱ اعضای شرکتهای مذکور مستقیماً توسط واحدهای بانک تأمین و پرداخت می‌گردد.

(۴) نحوه اعطای تسهیلات در بانک کشاورزی:

تسهیلات در بانک کشاورزی به اشکال گوناگون اعطاء می‌شود که به طور کلی می‌توان آنها را به دو گروه به شرح زیر تقسیم نمود:

(۱) تسهیلات مستقیم:

تسهیلات مستقیم تسهیلاتی است که مستقیماً توسط واحدهای بانک توزیع می‌گردد.

(۲) تسهیلات غیر مستقیم:

تسهیلاتی هستند که از طریق شرکتهای تعاونی روستائی، صیادی و عشایری پرداخت می‌شود.

بانک کشاورزی در سال ۱۳۶۹ مبلغ ۶۲۶/۴ میلیارد ریال تسهیلات پرداخت نموده که ۷۵ درصد آن تسهیلات مستقیم و ۲۵ درصد تسهیلات غیر مستقیم بوده و از تعداد ۸۴۵ را ۵۵ فقره کل تسهیلات اعطایی در سال مذکور تعداد ۵۳۴ و ۵۴۸ فقره معادل ۹۸/۸ درصد تسهیلات مستقیم گزارش شده است.^۱ جدول شماره ۱ تسهیلات مستقیم بانک کشاورزی و سهم هر عقد از این تسهیلات را از سال ۱۳۶۳ لغایت ۱۳۷۰ نشان می‌دهد.

(۵) دوره مورد مطالعه:

سال ۱۳۶۹ به عنوان سال مورد مطالعه می‌باشد، علت انتخاب سال مزبور تغییرات کم دستورالعملهای اجرایی عقود، عدم تغییرات در سازمان شعب نسبت به سال ۱۳۶۳ سال شروع قانون و آماده بودن اطلاعات مورد نیاز هزینه‌یابی است.

۱- شامل تسهیلاتی است که به منظور تأمین امور اساسی و زیربنائی فعالیتهای مذکور برقرار می‌گردد.

۲- بانک کشاورزی، گزارش عملکرد سال ۱۳۶۹ از انتشارات اداره آمار و بررسیهای اقتصادی.

سهم هر عقد از کل تسهیلات مستقیم

(واحد: میلیون ریال و درصد)

(جدول شماره ۱)

سال	کل مبلغ تسهیلات	درصد فروش اقساطی	درصد سلف	درصد جعاله	درصد مشارکت	درصد مضاربه	درصد اجاره به بشرط تمليك	درصد قرض الحسنه	جمع
۶۳	۱۰۴,۰۲۱	۵۱	۹	۲	صفر	۳	صفر	۳۵	۱۰۰
۶۴	۱۰۶,۶۳۷	۵۷	۱۶	۶	۱	صفر	صفر	۲۰	۱۰۰
۶۵	۱۰۹,۶۷۹	۵۲	۱۸	۶	۱	صفر	صفر	۲۳	۱۰۰
۶۶	۱۶۵,۶۰۸	۴۸	۱۶	۷	۱	صفر	صفر	۲۸	۱۰۰
۶۷	۲۳۶,۰۱۳	۵۰	۱۶	۱۰	۲	صفر	۱	۲۱	۱۰۰
۶۸	۲۸۱,۰۶۳	۵۳	۲۰	۱۳	۲	۰.۱	صفر	۱۱	۱۰۰
۶۹	۴۱۶,۰۳۸	۴۸	۱۵	۱۱	۶	۱۰	صفر	۱۰	۱۰۰
۷۰	۶۲۶,۱۱۵	۵۶	۱۶	۳	۲۲	۳	۰.۱۵	۲	۱۰۰

۶) روش مطالعه و الگوی تحلیلی تحقیق:

برای رسیدن به هدف و همچنین جمع آوری اطلاعات اقدامات زیر صورت پذیرفت:
(۱-۶) انتخاب نمونه یا نمونه گیری:

شعب بانک کشاورزی در سال ۱۳۶۹ براساس درجه شعبه و تعداد کارکنان طبقه‌بندی شده و از هر طبقه ۲۵٪ به روش تصادفی ساده انتخاب گردیدند به این ترتیب نمونه‌ای با ۱۰۶ مشاهده به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی شده یا «Stratified Random Sample» انتخاب شد که توزیع فراوانی شعب بانک بر حسب درجه و تعداد کارکنان در جدول شماره ۲ منعکس است.

توزیع فراوانی شعب بانک بر حسب درجه و تعداد کارکنان در سال ۱۳۶۹
(جدول شماره ۲)

درجه شعبه	ممتاز	درجه ۱	درجه ۲	درجه ۳	درجه ۴	جمع
تعداد پرسنل						
تا ۹ نفر	—	—	—	۷۵	۳۱	۱۰۶
۱۰ تا ۱۴ نفر	—	—	۲۲	۷۴	۴	۱۰۰
۱۵ تا ۱۹ نفر	—	۴	۹۷	۳۰	—	۱۳۱
۲۰ تا ۲۴ نفر	—	۱۸	۳۲	—	—	۵۰
۲۵ تا ۲۹ نفر	—	۱۰	۵	—	—	۱۵
۳۰ نفر بیلا	۱	۱۵	۲	—	—	۱۸
جمع	۱	۴۷	۱۵۸	۱۷۹	۳۵	۴۲۰

* شعب منطقه تهران حذف شده است.

(۲-۶) انتخاب عقود مورد مطالعه:

بررسی فعالیتهای بانک در سالهای ۱۳۶۳ به بعد نشان می‌دهد (جدول شماره ۱) که استفاده از عقود اسلامی در بانک کشاورزی روند یکسانی نداشته است. بعضی از عقود بیشتر و برخی کمتر در اعطای تسهیلات به متقاضیان استفاده شده‌اند به طور کلی از لحاظ

مبلغ و تضمین مورد نیاز، در حال حاضر تسهیلات اعطائی مستقیم بانک کشاورزی را می‌توان به سه گروه به شرح زیر تقسیم نمود:

(۱-۲-۶) تسهیلات ضمانتی که با تعهد ضامن پرداخت شده و تا مبلغ ده میلیون ریال می‌باشد.

(۲-۲-۶) تسهیلات وثیقه‌ای که در قبال وثائق غیر منقول پرداخت می‌شود و مبلغ آن بر حسب تمایل متقاضی ممکن است کمتر از ده میلیون ریال و غالباً بیش از ده میلیون ریال است.

(۳-۲-۶) طرحهای سرمایه‌گذاری که نیاز به بررسیهای اقتصادی، فنی و مالی داشته و از ده میلیون ریال به بالاست که در قبال وثائق غیر منقول و سفته پرداخت می‌گردد.

در سال ۱۳۶۹ که به عنوان سال مورد مطالعه انتخاب شده حد مجاز اعطای تسهیلات ضمانتی در شعب بانک عمدتاً تا سه میلیون ریال بوده و گاه با داشتن مجوزهای خاص از مدیریت استان تا ۵ میلیون ریال نیز در قبال تعهد ضامن پرداخت نموده‌اند. تسهیلات ضمانتی از نظر متقاضیان و بانک از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشد زیرا که سرعت انتقال وجوه از بانک به متقاضی در این تسهیلات به مراتب بیشتر از تسهیلات وثیقه‌ای و طرحهای سرمایه‌گذاری می‌باشد. به طوری که در سال ۱۳۶۹، ۹۱ درصد تسهیلات مستقیم بانک از لحاظ تعداد و ۷۵ درصد از نظر مبلغ تسهیلات ضمانتی بوده است.^۱ ضمناً عدم توانایی روستاییان در تأمین وثائق غیر منقول تعهد بانک را در تأمین منابع مالی واحدهای تولیدی در قالب عقود ضمانتی محسوس‌تر می‌نماید. بنابراین تسهیلات ضمانتی بنا به دلایل اهمیت آنها در مجموعه تسهیلات اعطائی مورد مطالعه قرار گرفت. علاوه بر این عقود که بیشترین سهم، اعطای تسهیلات را از نظر تعداد و مبلغ به خود اختصاص داده‌اند و تحت عنوان عقود «پرکاربرد» یا «عقود غالب» نامبرده می‌شوند مورد مطالعه واقع شدند که عبارتند از:

- فروش اقساطی وسایل تولید ماشین‌آلات و تأسیسات

- فروش اقساطی مواد اولیه، لوازم یدکی و ابزار کار

۱- مأخذ: گزارش عملکرد سال ۱۳۶۹ بانک کشاورزی، انتشارات اداره آمار و بررسیهای اقتصادی.

- سلف

- جماله

- مشارکت مدنی

(۳-۶) تهیه پرسشنامه:

پس از انتخاب نمونه‌ای با ۱۰۶ مشاهده از بین شعب بانک و شناسائی عقود «پرکاربرد» نسبت به تهیه پرسشنامه مراحل اجرایی «عقود پرکاربرد» ضمانتی در شعب بانک کشاورزی اقدام گردید. بدین ترتیب اقدام شعبه از بدو ورود مشتری تا اعطای تسهیلات ضمانتی، نظارت بر مصرف و وصول اولین قسط کارسنجی شد. در رابطه با این موضوع مراحل اصلی اجرایی اعطای تسهیلات براساس دستورالعملها و آئین‌نامه‌های اجرایی عقود و همچنین آئین‌نامه اعتبارات بانک و دستورالعمل اجرایی آن مشخص شد. سپس مراحل اصلی به مراحل فرعی و مراحل فرعی تا حد یک اقدام تجزیه گردید. پرسشنامه‌های کارسنجی شده پس از آزمون در تعدادی از شعب به صورت قطعی درآمد و به نحوی تنظیم گردید که زمان هر اقدام و دایره اقدام کننده را برای هر عقد در شعبه مورد پرسش نشان می‌دهد. تعدادی از کارکنان با تجربه و صاحب نظر بانک که دارای سوابق اجرایی کافی در زمینه‌های مختلف واحدهای بانک بودند پس از آموزش لازم و وظیفه تکمیل پرسشنامه‌ها به آنان محول گردید. پرسشگران یاد شده در مدت ۱ الی ۳ ماه پرسشنامه‌ها را در شعب نمونه از طریق مصاحبه و مشاهده تکمیل نمودند. بدین ترتیب زمانی راکه دوایر شعبه مستقیماً صرف عقود می‌نمایند و به تعبیر دیگر کار مستقیم شعبه در زمینه عقود مختلف اندازه گیری شد.

(۴-۶) هزینه یابی عقود اسلامی در بانک کشاورزی:

سازمان و تشکیلات بانک کشاورزی را می‌توان به سه قسمت تقسیم نمود:

(۱-۴-۶) ادارات مرکزی که زیر نظر مدیر عامل و اعضای هیئت مدیره اداره می‌گردند و امور ستادی بانک را به عهده داشته و مسئول حسن اجرای امور در شعب و مدیریتهای استان بوده و ارایه دهنده خط مشی و سیاستهای بانک به واحدهای مذکور می‌باشند. ضمناً اعتبارات لازم را در جهت ارائه خدمت و بودجه لازم جهت هزینه‌های شعب در